

IRENA SAWICKA
(Toruń, Polska)

SUDBINA NAZALA U POLJSKOM – NAJNOVIJE TENDENCIJE

Kao što je poznato, praslovenski nazalni samoglasnici sačuvali su u poljskom nazalnost, mada nisu sačuvani kao samostalni fonemi. U svim fonetskim pozicijama oni imaju kontinuitet u obliku sekvence „nenazalni samoglasnik + nazalni sonant“. Doduše, u većini tradicionalnih priručnika, kao i kod poljskih logopeda, naći ćemo informaciju da ispred frikativnih suglasnika, kao i na kraju reči, još postoje sinhronični nazalni samoglasnici, ali fonetska profesionalna ispitivanja to ne potvrđuju. Nažalost, učitelji u školama čuju ono što se piše, a ne to što se izgovara, i saglasno sa svojim „sluhom“ uče, ali to ne utiče bitno na sudbinu izgovora iako postoji svest o tome da u poljskom jeziku imamo ne samo slova za nazalne samoglasnike već i odgovarajuće glasove.

Tako na mestu praslovenskih nazala imamo danas u poljskom sekvence fonema: /Vm/ ispred labijalnih okluzivnih opstruenata, /Vn/ ispred prednjih nelabijalnih okluzivnih opstruenata, /Vɲ/ ispred palatalnih okluziva i /Vŋ/ u ostalim pozicijama, to znači ispred zadnjonepčanih, ispred frikativa i na kraju reči. Dobijeni na taj način novi nazalni sonanti ponašaju se isto tako kao i izvorni nazalni sonanti, to jest nazalni sonanti u istim pozicijama u pozajmljenim rečima. Jedni i drugi podležu istoj kombinatornoj varijaciji i istim ograničenjima. Jedini, ali važan izuzetak stvara poslednja kombinacija /Vŋ/. Zavisno od pozicije [ŋ] alternira sa nazalnim glajdom [ŋ̃] — u vezi s tim neki lingvisti obeležavaju taj fonem sa [ŋ̃] ili sa [ŋ̥] (zavisno od odabrane transkripcije). Važno je to da taj fonem ima obaveznu frikativnu realizaciju ispred frikativnih opstruenata i na kraju reči posle /o/ (posle /e/ obično se gubi), dok se ispred zadnjonepčanih okluziva izgovara [ŋ]. Takva interpretacija prisutna je u svim strukturnim opisima poljske fonologije, kao i u većini opisa prirodne fonologije, dok se generativisti obično drže interpretacije sa nazalnim samoglasnicima.

Između nazalnih okluziva dolazi do niza pozicionih neutralizacija, koje se obično vrše mada nisu obavezne. Između ostalog imamo posla sa

neutralizacijom među /ŋ/ i ostalim nazalima ispred frikativnih opstruenata pomoću realizacije [ũ]. Ipak, dok je takva realizacija obavezna u slučaju fonema /ŋ/ — ostali se okluzivni nazali mogu izgovarati i kao okluzivni i kao [ũ̃], a i kao frikativi različitog mesta artikulacije. Doduše, realizacije drukčije od [ũ̃] veoma su retke, ali se ipak dešavaju, dok se u slučaju fonema /ŋ/ prihvata samo izgovor [ũ̃]. Na taj način ipak, bar delimično, sudbina praslovenskih nazalnih samoglasnika razlikuje se od sudbine novih sekvenca tipa /VN/.

Sledeća komplikacija vezana je za činjenicu što u poljskom standardu postoje dva tipa fonetike. Razlika se, između ostalog, tiče izgovora grafičkog *n*. U takozvanoj krakovsko-poznanjskoj varijanti svako *n* ispred *k* i *g* izgovara se kao zadnjenepečano. Tako u ovoj poziciji nestaje razlika između bivših nazalnih samoglasnika i sekvenci tipa /Vn/. U severoistočnoj Poljskoj, u takozvanoj varšavskoj varijanti, ispred /k/ i /g/ javlja se kako zadnji [ŋ] tako i prednji [n]. Ovo [n] izgovara se na morfemskim granicama, u rečima kao što su *panienka*, *okienko*, *choinka* i dr. Unutar morfeme imamo [ŋ]. To znači da se [ŋ] izgovara na mestu starih nazalnih samoglasnika (na primer u *ręka* [reŋka], *mąka* [moŋka] i u pozajmljenim rečima (na primer u *bank*, *parking*, *tango* i dr.).

Gore opisana situacija predstavlja stanje koje se prihvata kao zvanična norma. Dodatne komplikacije u toj slici stvara još niz opcija u izgovoru grafičkih sekvenci VN ispred frikativa. Stanje nije stabilno i zato je prirodna pojava procesa koji likvidiraju opcije i uprošćavaju tu komplikovanu sliku. U perspektivi tih procesa nalazi se gubitak fonema /ŋ/. U krakovsko-poznanjskoj varijanti [ŋ] bi se javljalo kao kombinatorna varijanta fonema /n/ ispred zadnjonepečanih okluziva, dok bi se u varšavskoj varijanti taj glas potpuno eliminisao.

Frikativna varijanta [ũ̃] izjednačila bi se sa kontinuantom tvrdog lateralnog sonanta u savremenom poljskom (*ł* [w]). Gubitak nazalnosti kod [ũ̃] česta je i normalna pojava i obično se uopšte ne primećuje, jer se taj glas dovoljno razlikuje od [w] po tome što nije labijalan (zato je međunarodna transkripcija bolja jer ima poseban znak za nelabijalni visoki zadnji samoglasnik). Ipak pre nekih dvadesetak-tridesetak godina pored nelabijalne realizacije [ũ̃] počela se javljati i labijalna [w]. Danas već oko polovine mlade generacije izgovara [w] umesto očekivanog nazalnog zadnjeg glajda [ũ̃]. Pojava je potpuno nesvesna. Imali smo čak jedan referat na sastanku Poljskog fonetskog društva, gde je referent sa čuđenjem konstatovao da se takva greška često javljala u njegovom materijalu, dok je sam redovno na isti način grešio a da nije bio toga svestan.

To znači da će skoro doći vreme kad ćemo na isti način (sa [w]) izgovarati reči kao *węzeł* [vewzew], *menza* [mewza], *pelza* [pewza] i *Euze-*

bia [ewzeb,ja] — danas normativno: [veũzew], [meũza] ili [menza], [pewza] i [ewzeb,ja].

Drugi proces zasniva se na prelazu [ŋ] u [n] u varšavskoj varijanti. Taj se proces vrši uglavnom u tuđim rečima. Sreću se, doduše, i realizacije sa [n] kao kontinuantu praslovenskih nazalnih samoglasnika ([renka], [monka]), ali su još veoma upadljive i ocenjuju se kao nestandardni, nekulturni izgovor, dok su realizacije sa [n] u pozajmljenim rečima već masovna pojava.

U ovome članku predstavitiću ukratko rezultate jedne ankete posvećene izgovoru grafičkih skupova *nk*, *ng* unutar morfema, tj. u tuđim rečima. U anketi su učestvovala 42 govornika iz severoistočne Poljske. Oni su čitali rečenice u kojima je bilo ukupno 25 primera sa grafičnim skupovima *nk*, *ng*. U obzir je uzeto nekoliko činilaca: obrazovanje i godine govornika i fonetski konteksti: unutar reči / na kraju reči, ispred *k* / ispred *g*, posle *i* / posle ostalih samoglasnika, dužina reči.

Ocenjujući generalno rezultate testa, moramo reći da se [n] upotrebljava umesto [ŋ] veoma često, manje-više u polovini slučajeva; osim toga, imamo mnogo fakultativnosti i kolebanja, i to kod istog govornika. Izgleda da su dubletne realizacije današnja norma. Osim toga, ljudski činioci (kao što je, na primer, obrazovanje ili godine govornika) igraju neveliku ulogu, ne postoje regionalne razlike (govornici su bili iz Mazovša, Kujava i Pomeranije). Jedino u tri slučaja primetili smo individualnu tendenciju da se izgovara ili samo [ŋ] ili samo [n], ali norma je da ista osoba izgovara i jedno i drugo, kod nekih reči prevladuje [ŋ], kod drugih [n], a ima i dosta dubletnih realizacija. Na izbor izgovora utiče pre svega fonetski kontekst.

	izgovor [ŋ]	izgovor [n]
ukupno	52,9%	47,1%
više obrazovanje	3,5%	46,5%
srednje obrazovanje	52,8%	47,2%
ispod 35 godina	51,1%	48,9%
između 35 i 49 godina	53%	47%
iznad 49 godina	58%	42%
u medijalnim slogovima	45,9%	54,1%
u finalnim slogovima	71,6%	28,4%
posle [i]	81,2%	18,8%
posle drugih samoglasnika	38,2%	61,8%
ispred <i>g</i>	75,7%	24,3%
ispred <i>k</i>	43,7%	56,3%

Kao što vidimo, minimalno još uvek preovlađuje dosadašnji normativni izgovor [ŋ]. Češće izgovaraju [ŋ] starije osobe i osobe sa višim obrazovanjem — ali razlike su sasvim neznatne. Zametne razlike stvaraju fonetski uslovi. Tako se [ŋ] izgovara pre svega na kraju reči, posle samoglasnika [i] i ispred zvučnog *g*. Međutim, važniju ulogu tu igra grafija nego faktična zvučnost/bezvučnost suglasnika. Ispred fonetskog [g] i [k] procentualne razlike između zadnjeg i prednjeg izgovora nešto su manje od onih koje su gore pokazane.

U situaciji kumulacije svih pozitivnih ili negativnih činilaca imamo skoro isključivo realizaciju [ŋ] ili [n]. Tako u reči *ring* dobili smo 90% izgovora sa zadnjim nazalom, dok je, na primer, reč *tynku* samo jedan govornik realizovao sa [ŋ]. Sigurno imamo posla i sa izvesnim stepenom leksikalizacije; na primer, reč *tynk* (i njeni derivati kao *tynku*, *tynkowy*, *otynkowany*) češće se izgovara sa prednjim [n] nego reč *cynk* (i derivati). U nekom stepenu utiče i dužina reči. Na primer, reč *bank* 52,4% govornika izgovorilo je sa [ŋ], reč *banku* — 61,9%, reč *bankomatu* — 45,2%, a reč *bankowym* — 38%.

U svim primerima koji su bili upotrebljeni u testu zvanična norma predviđa izgovor [ŋ]. Kao što vidimo, taj se izgovor realizuje samo u +/- polovini slučajeva. Možemo očekivati da će kroz izvesno vreme prednja realizacija [n] biti jedina. Moguće je da taj proces predstavlja prvu etapu jedne veće pojave — druga etapa biće prelaz [ŋ] u [n] u tim kontekstima gde [ŋ] predstavlja deo kontinuirane starih nazalnih samoglasnika, na primer *ręka*, *mąka*, *węgiel*, *krąg* i sl. Realizacija th reči sa [n] umesto [ŋ] još se danas ne prihvata; retki slučajevi izgovora tipa [renka], [monka] i sl. stoje van kulturne norme.

Ako je ova prognoza tačna, uskoro će se izgubiti poslednji trag nazalnih samoglasnika u poljskom. Oni će ostati samo u grafiji. Sada još imamo u varšavskoj varijanti glas [ŋ], koji je obavezan ako je on deo kontinuirane nazalnog samoglasnika — ako je nazalni sonant drugog porekla, zadnji izgovor je, kao što smo videli, fakultativan. Dakle, finalni stadij gubljenja nazalnih samoglasnika u varšavskoj varijanti poljskog jezika izгледаće najverovatnije ovako:

- * / $\tilde{V}$ + labijalni okluziv/ > /Vm/
- * / $\tilde{V}$ + zubni ili alveolarni okluziv/ > /Vn/
- * / $\tilde{V}$ + palatalni okluziv/ > /Vp/
- * / $\tilde{V}$ + velarni okluziv/ > /Vn/ — kroz stadij /Vŋ/ ([Vŋ])
- * / $\tilde{V}$ + frikativni opstruent/ > /Vw/ — kroz stadij /Vŋ/ ([Vŋ̥])

U krakovsko-poznanjskoj varijanti [ŋ] se ne gubi, ali gubi svoju funkcionalnu samostalnost javljajući se jedino kao kombinatorna varijanta prednjeg /n/.